

Щодо поняття конституційних обов'язків

О.Білокурська

(Інститут держави і права ім.В.М.Корецького НАН України)

Прийняття Конституції України 1996 [1] року, яка закріпила важливі демократичні принципи устрою держави і суспільства, сприяла розвитку суспільних відносин, на якісно новій конституційній основі викликало необхідність перегляду ролі та значення багатьох конституційних категорій. Це також стосується конституційних обов'язків людини і громадянина, які на сучасному етапі мають зайняти гідне місце в регулюванні суспільних відносин. Згідно ч. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини 1948 р. [2], а також ст. 23 Конституції України 1996 р. кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості. Отже, людина має не тільки права і свободи, які надають їй певні можливості набуття, володіння, користування і розпорядження політичними, економічними, соціальними та іншими благами, але й обов'язки, додержання яких є неодмінною умовою досягнення таких цілей. В свою чергу, обов'язки є загальноісторичною, загальносоціологічною, філософською, моральною і юридичною категорією. Звичайно, вони вимагають і всестороннього, комплексного дослідження. Якщо правам і свободам людини і громадянина в чинній Конституції України та в юридичній літературі приділяється значна увага, то цього не можна сказати про основні обов'язки людини і громадянина. В Конституції України обов'язкам присвячено лише чотири статті. В науковій літературі, відповідно, переважають публікації в яких вони аналізуються [3].

Саме тому необхідно насамперед дослідити поняття конституційних обов'язків, так як з'являється тоді можливість показати їх специфіку, сутність, зміст та характерні ознаки, а також можливість відокремити їх від інших юридичних обов'язків. Поняття конституційних обов'язків слід розкривати, перш за все, виходячи як із загальних уявлень про обов'язки, так і беручи до

уваги їх юридичні аспекти. Великі можливості в цьому відношенні, вважає Б. Семенко, заключає в собі метод системно-структурного аналізу [4]. Застосування системного аналізу могло б сприяти більш глибокій розробці однієї з ключових категорій правової науки – юридичних обов’язків, які, на думку С.Алексєєва, не обмежуються “рамками” правовідносин і не являються лише їх елементами. “Юридичні ... обов’язки, - пише він, - за своїм змістом (а тим більше за своїм значенням) виступають в якості явищ більш багатших, багатогранніших, таких, що володіють самостійною цінністю” [5].

При визначенні обов’язку, вважає О. Коропецький, законодавець виходить за рамки індивідуального інтересу, що лежить в основі суб’єктивного права, формує вимоги до поведінки людини, виходячи з об’єктивно встановленої міри співвідношення інтересів особи з інтересами суспільства, державними інтересами. На його думку, завдяки обов’язкам зникає чисто індивідуалістична основа взаємовідношень між особою та державою. Але найголовнішим, на думку О. Коропецького є те, що робить обов’язок необхідним і істотним компонентом відносин держави і особистості – це його роль в забезпеченні державної дисципліни, в зростанні відповідальності громадян та державних органів [6].

Б.Ебзеєв вважає, що конституційні обов’язки – це основні обов’язки. Вони закріплені в Конституції і виступають парною категорією основних прав і свобод. Всі вони, як і суб’єктивні конституційні права, опосередковують найбільш істотні відносини і зв’язки між суспільством та його членами, державою і її громадянами [7]. Таким чином, конституційні обов’язки громадян володіють особливим соціальним призначенням, займають домінуюче положення у всій системі юридичних обов’язків і здійснюють на неї певний вплив. Такої думки притримуються і автори підручника “Конституційне право України”, де стверджується, що закріплені в Конституції обов’язки визначаються як конституційні обов’язки людини і громадянина в Україні [8].

Конституційні обов’язки визначають характер усіх інших юридичних обов’язків людини та громадянина, які закріплюються галузевим

законодавством. Останнє повинно точно відповідати положенням Конституції щодо основних обов'язків людини та громадянина.

Багато уваги приділив проблемі обов'язків Л.Воеводін, визначивши конституційний обов'язок як встановлену державою в інтересах всіх членів суспільства і закріплену в Конституції потребу (необхідність), що приписує кожному громадянину певний вид і міру поведінки і відповідальність за неналежну реалізацію цього припису [9].

В.Масленніков розглядав конституційні обов'язки як мінімум претензій суспільства до особи, елементарні вимоги потрібної (бажаної) поведінки, виконання яких є абсолютно необхідним для забезпечення суспільних потреб, а також для досягнення визначених в самому тексті основного закону соціальних цілей [10].

С.Кечек'ян, розкриваючи поняття обов'язку через "повинність", трактує його як "необхідність" і у своєму визначенні бажає використовувати термін "необхідність", хоча й обмовляється, що вживання цього терміну зв'язано з деякими незручностями. С.Ф.Кечек'ян дає визначення поняття обов'язків наступним чином: "Правовий обов'язок є обумовлена вимогою норми права і забезпечена державним примусом необхідність встановленої поведінки" [11]. Оскільки необхідність найчастіше вживається у філософському значенні і тут не зв'язана з діючими в природі і суспільстві закономірностями, то він пояснює: необхідність вживається не тільки у філософському, але й в іншому розумінні.

Таким чином, категорія необхідності найбільш повно розкриває сутність правового обов'язку. Вона, з одного боку, вказує, що цей обов'язок існує і розвивається в межах бажаної, встановленої законом і забезпеченої державою поведінки, а з іншого – відображає сутність саме правового обов'язку із притаманною йому специфікою (можливість застосування державного примусу).

Отже, за своєю суттю обов'язок є необхідністю певної поведінки людини і громадянина перед Конституцією України та законами.

В.Єм вважає, що категорія необхідності дозволяє більш адекватно відобразити сутність обов'язку, що володіє всіма якостями, які належать праву в цілому, в силу діалектичної єдності загального і окремого. “Загальне існує лише в окремому, через окреме. Всіляке окреме є (так чи інакше) загальне. Усяке загальне є (часточка чи сторона чи сутність) окреме” [12].

Категорія необхідності закладена в основу досліджень феномену обов'язків багатьма юристами, в тому числі Н.Вітрук, Л.Воєводіним, В.Масленніковим, Б.Семенко та іншими. Так, розвиваючи цю позицію, М.Матузов розглядав поняття обов'язку в межах соціальної відповідальності особи перед суспільством і визначав його зміст як встановлену законом точну міру суспільно необхідної, найбільш відповідальної і доцільної поведінки, спрямованої на задоволення інтересів суспільства і особи [13].

На думку О.Коропецького змістом будь-якого обов'язку є поведінка особи, що визначена законодавцем необхідною для забезпечення, реалізації та розвитку інтересів суспільства, держави та інших осіб. Отже, обов'язок володіє соціальною функцією в сфері взаємовідносин держави і особи – скріплювати воедино, координувати, впорядковувати зв'язок різноманітних соціальних інтересів в процесі юридичного регулювання дій окремих індивідів, так і досить широких об'єднань, організацій громадян [14].

Отже, за своїм змістом обов'язки – це необхідність створення суспільних благ та їх захисту у порядку, передбаченому Конституцією та законами.

Юридичний обов'язок є не просто необхідна (правомірна) поведінка, це також вид і міра такої поведінки. “Необхідна” підкреслює лише одну сторону обов'язку, її зовнішню ознаку – “воля” повинна бути виконана. А ось категорії “вид” і “міра” показують форму (форми) виконання обов'язку. Будь-яке право прагне встановити чіткий, визначений суспільний порядок. Правовий обов'язок також повинен володіти визначеністю, мати тверді і ясні грані. Саме на конкретний вид поведінки покликаний орієнтуватися суб'єкт обов'язку, щоб його дії носили належний, бажаний характер. У протилежному випадку

правоохоронні органи не здатні будуть визначити, правомірною чи неправомірною є поведінка зобов'язаної особи.

Згідно ч. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини 1948 р. обов'язки встановлюються з метою забезпечення належного визнання і поваги громадянського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві. Обов'язок не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, закріплений в ст. 68 Конституції України, спрямований в першу чергу на захист індивідуальної свободи кожної окремої особи. Конституційний обов'язок батьків піклуватися про своїх дітей до досягнення ними повноліття (ст. 51 Конституції України) компенсується згодом обов'язком дітей утримувати своїх непрацездатних батьків. Ці обов'язки безпосередньо спрямовані на задоволення інтересів кожного окремого індивіда, виконуючи які, він оберігає себе від настання негативних, несприятливих наслідків. А от обов'язки щодо захисту Вітчизни, незалежності і територіальної цілісності України, військовий, не заподіювати шкоду природі і культурній спадщині, дотримуватися Конституції і законів України встановлені в інтересах усього суспільства.

Отже, можна зробити висновок, що за формою конституційні обов'язки людини і громадянина – це встановлена державою в інтересах усіх членів суспільства і кожної людини, зокрема, й закріплена в Конституції необхідність, яка приписує кожній людині та громадянину певні вид і міру необхідної поведінки.

Таким чином, дослідження категорії конституційних обов'язків можна вести в багатьох напрямках. При цьому слід розмежувати наступні взаємопов'язані, але не тотожні категорії – сутність конституційних обов'язків, їх зміст та форми.

На думку М.Матузова та Б.Семенко, під сутністю обов'язків слід розуміти державно-правову необхідність певної поведінки, під змістом – конкретну належну поведінку, приписану законом [15]. Сутність же всіх конституційних обов'язків, як ми вже встановили, є однаковою, проте їх зміст різний. Зміст конституційного обов'язку – категорія ширша, рухоміша,

мінливіша від сутності, що являє собою ядро змісту. Саме за змістом, а не за сутністю можна відрізнити один обов'язок від іншого, показати його специфіку чи вписати його у класифікацію (наприклад, є очевидна різниця у змісті обов'язку шанувати державні символи і військового обов'язку). Необхідність як сутність конституційного обов'язку (внутрішня сторона) наповнюється кожного разу конкретним змістом, який визначає межі поведінки, її вид, міру, характер (зовнішня сторона). Закон вимагає від громадянина не всяку поведінку, а лише потрібну, належну, ту, яка знадобиться саме для даної ситуації. Сутність, таким чином конкретизується, деталізується розвивається, трансформується в чітку вимогу здійснити строго визначенні дії або утриматися від них, що погоджується з загальними положеннями про співвідношення сутності і змісту взагалі, з трактуванням з цих позицій права в цілому. Сутність - найбільш глибока основа явища. Тому, коли говорять, що "обов'язок є міра належної поведінки", то тим самим не обов'язок взагалі, а скоріше конкретний даний обов'язок, тому що в залежності від виду обов'язку змінюється і вид, міра, характер потрібної поведінки. Сутності, тобто ядра обов'язку, тут не торкаються. В.Масленников вважає, що сутність конституційних обов'язків складає морально-правова необхідність такої поведінки громадянина, яка забезпечує найважливіші суспільні, а в кінцевому рахунку і основні індивідуальні інтереси; зміст ж конституційних обов'язків складається з сукупності вказаних у відповідних статтях Основного Закону конкретних дій, які повинен здійснювати громадянин [16].

Викладене вище дає підстави зробити визначення конституційних обов'язків як різновиду юридичних обов'язків, визнану і гарантовану, забезпечену державою необхідність у поведінці особи, а також таку що закріплена в Конституції України, яка приписує кожному індивіду певні вид і міру поведінки та спрямована на задоволення потреб і інтересів інших суб'єктів суспільних відносин.

Узагальнюючи викладене, можна зробити наступні висновки:

1. Конституційні обов'язки людини і громадянина мають свою якісну відмінність від прав, володіють особливим соціальним призначенням, займають домінуюче положення у всій системі юридичних обов'язків і здійснюють на неї певний вплив, визначають характер усіх інших юридичних обов'язків людини та громадянина, які закріплюються галузевим законодавством.

2. Сутність конституційних обов'язків слід розкривати через категорію “правова необхідність”, яка, з одного боку, вказує, що цей обов'язок існує і розвивається в межах бажаної, встановленої законом і забезпеченої державою поведінки, а з іншого відображає сутність саме правового обов'язку із притаманною йому специфікою. За своєю суттю конституційні обов'язки – це необхідність передбаченої Конституцією і законами поведінки людини і громадянина в Україні. За своїм змістом конституційні обов'язки – це необхідність передбаченої Конституцією і законами поведінки людини і громадянина в Україні щодо створення і захисту суспільних благ та щодо володіння, користування і розпорядження власними і суспільними благами. За формою (формами) обов'язки – це необхідність поведінки людини і громадянина в межах і порядку, передбачених Конституцією і законами.

3. В цілому конституційні обов'язки можна визначити як необхідність (правова необхідність) передбаченої Конституцією і законами поведінки людини і громадянина в Україні щодо набуття і захисту суспільних благ та володіння, користування і розпорядження власними і суспільними благами.

Використані матеріали

1. Загальна декларація прав людини 1948 р. – К.: Право, 1995. –16 с.
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Матузов Н.И., Семенко Б.М. Исследование проблемы юридических обязанностей граждан СССР // Советское государство и право. – 1980. – №12. –С.28-37; Ем В.С. К вопросу о понятии, содержании и сущности правовых обязанностей // Вестн. Моск. ун-та: Сер. 11: Право. – 1981. – № 1.

- С.56-62; Масленников В.А. Конституционные обязанности граждан СССР: сущность и проблемы реализации // Советское государство и право. – 1983. – № 6. –С.3-10; Мартышин О.В. Политическая обязанность // Государство и право. –2000. -№4. –С.5-14; Летнянчин Л.І. Основні обов'язки людини і громадянина як самостійний конституційно-правовий інститут // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я.Тацій. –Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. –Вип.44. –С.45-49
4. Семенко Б.М. О научной разработке проблемы юридических обязанностей советских граждан// Вопросы теории государства и права. Изд-во Саратовского ун-та. Вып.4, 1976. –С.154
 5. Алексеев С.С. Проблемы теории права: Курс лекций: В 2-х т. – Т.1. – Свердловск.: Свердл.юрид.ин-т, 1972. –С.258
 6. Коропецкий О. Государство и личность в период построения и совершенствования развитого социализма. МГУ, 1983. –С.139
 7. Права личности в социалистическом обществе. –М.: “Наука”, 1981. –С.117
 8. Конституційне право України / За ред. В.Я. Тація, В.Ф. Погорілка, Ю.М. Тодики. – К.: Український центр правничих студій, 1999. –С. 145
 9. Воеводин Л.Д. Конституционные права и обязанности советских граждан. – М.: Изд-во МГУ, 1972. – С.35; Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России. – М.: Инфра*М-Норма, 1997. –С. 141
 10. Масленников В.А. Конституционные обязанности граждан // Конституционный статус личности в СССР. – М.: Юрид. лит., 1980. – С. 85
 11. Кечекьян С.Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1958. – С.60
 12. Ем В.С. К вопросу о понятии, содержании и сущности правовых обязанностей // Вестн. Моск. ун-та: Сер. 11: Право. – 1981. – № 1. – С. 62
 13. Матузов Н.И. Правовая система и личность. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – С. 151
 14. Коропецкий О. Вказ. праця

15. Матузов Н.И., Семенко Б.М. Исследование проблемы юридических обязанностей граждан СССР // Советское государство и право. – 1980. – № 6. – С. 31

16. Масленников В.А. Вказ.праця

20.05.2004

Прізвище *Білокурська*

Ім'я *Олена*

По батькові *Валеріївна*

Місце навчання *Інститут держави і права ім.В.М. Корецького
НАН України, здобувач*

Місце роботи *Буковинська державна медична академія
Кафедра суспільних наук та українознавства, викладач*

Телефон дом. **8-03722-3-34-46**

Телефон сл. **8-03722-2-08-71**

Домашня адреса *58005, м. Чернівці, Проспект
Незалежності, 58/25*